

К.П. Бунятян, Б.А. Прищепа

ДО ХРОНОЛОГІЇ ГОРОДОЦЬКО-ЗДОВБИЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Публікуються перші радіокарбоніві дати, отримані для двох об'єктів городоцько-здовбицької культури.

К л ю ч о в і с л о в а: Західна Волинь, доба бронзи, городоцько-здовбицька культура, радіокарбоніві дати.

За значної території, яку займала городоцько-здовбицька культура (ГЗК), найбільше її пам'яток відомо на Рівненщині. Тут були досліджені й ті, що дали назву культурі. В межах самого м. Рівне зафіксовано кілька пунктів з матеріалами ГЗК (Свешніков, Нікольченко 1982, с. 45), але жоден досі не досліджувався. Наприкінці 2006 р. під керівництвом Б.А. Прищепи здійснено рятувальні розкопки на південній околиці міста між Басівкутським озером і вул. Чорновола, спровоковані прокладанням каналізаційного колектора (Прищепа, Ткач, Чекурков 2009).

Пам'ятка, що отримала назву Рівне-Пляж (пункт 3), займає мисоподібний виступ корінного правого берега р. Устя. Розкопки були ускладнені осіннім сезоном, стислим строком і звелися до траншеї завширшки 2,0 м, прокладеної від південно-західного підніжжя схилу до його верхівки. Пам'ятка полікультурна — трапилися матеріали та об'єкти культури кулястих амфор (а, може, й ранішого часу), ГЗК, стживовської (чотири уламки кераміки) і тщинецької культур (більше знахідок), а також поморської, празької та райковецької культур. Найпотужніші культурні нашарування відмічені на вершині мису (1,0—1,2 м), на схилі вони становили лише 0,1—0,2 м.

3-поміж матеріалів доби бронзи найчисленніші представлені ГЗК. До цієї культури віднесені об'єкти 7а та 7б, виявлені на верхівці мису, що становили, схоже, цілісний комплекс, пов'язаний з кременярством. Їхні обриси виявлені в передматериковому шарі на глибині 1,05—1,10 м.

Характеристика об'єктів. Об'єкт 7а (рис. 1, I) підовальної в плані форми, орієнтований пів-

нічний схід — південний захід. Розміри 2,15 × 1,90 м, глибина від рівня вияву 0,75 м. Долівка нерівна: у північно-східній частині вона дещо увігнута; у південно-західному кутку влаштована яма діаметром приблизно 1,00 м і завглибшки 0,20 м від рівня долівки. Під її північною стіною зафіксована невелика яма діаметром 0,23 м і завглибшки 0,20 м, мабуть від стовпа, а над південним її краєм, на висоті 0,50 м, вирито підбій, що півколом оточував яму, заходячи в центрі в стіну на 0,25 м та виклинюючись до країв.

У заповненні об'єкта виявлено близько 300 крем'яних знахідок, головно відщепи та луски, а також два невикористані жовна. Знаряддя (декілька, схоже, давнішого часу) представлені ретушованими відщепами, рідше — на пластинах, знайдено також три уламки сокир-тесел і вістря стріли з увігнутою основою (рис. 1, I0). Кам'яні вироби одиничні: три уламки «зернотерок» з черепашнику.

Кераміка — 120 уламків — дуже фрагментована (переважно уламки неорнаментованих стінок). Більшість належить до ГЗК (рис. 1), лише поодинокі зразки (по 1—2 екз.) — до енеолітичної пори?, культури кулястих амфор і тщинецької.

Інші вироби представлені прикрасою у вигляді пластики з мушлі беззубки з двома отворами у верхній частині (рис. 1, I1) і кістяною шпилькою з отвором (рис. 1, 7).

За кісткою тварини для об'єкта 7а отримана дата: Ki-14659 3740 ± 80 ВР.

Об'єкт 7б був розміщений поряд описаного — за 1,3 м на північ від нього (рис. 2, I), орієнтований захід—схід. Загальні його розміри 2,90 × 1,60 м. Він мав вигляд округлого в плані котловану розмірами 1,75 × 1,60 м та завглиб-

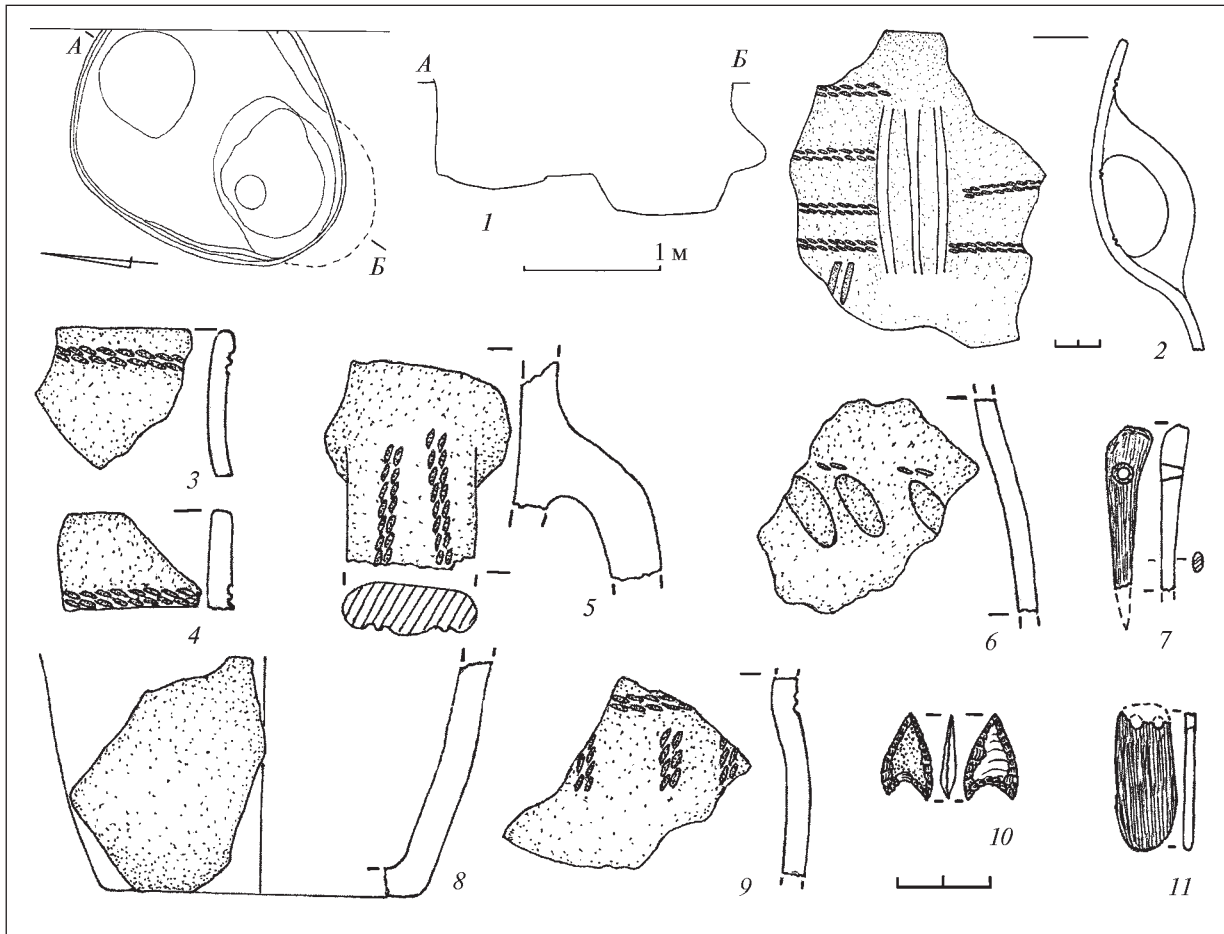

Рис. 1. Рівне-Пляж, об'єкт 7а: 1 — план і перетин; 2—11 — знахідки (2—6, 8, 9 — кераміка; 7 — кістка; 10 — кремень; 11 — мушля)

шки 1,10 м від рівня вияву. Приблизно на середині висоти стін котлован, окрім західного боку, розширювався до дна на 0,30—0,40 м. Зі сходу до нього примикали дві сходинки: верхня, 0,60 × 0,40 м, була заглиблена на 0,25 м; нижня, 1,20 × 0,60 м, — на 0,50 м. Майже в центрі котловану була округла яма діаметром 0,50 м і завглибшки 0,35 м від долівки.

У заповненні об'єкта виявлено близько 500 крем'яних знахідок, головню відщепи (з них 59 ретушовані) та луски, а також знаряддя на пластинах, вістря стріли (рис. 2, б), два уламки сокир-тесел і заготовка, а також обламана долота культури кулястих амфор. Кам'яні вироби представлені трьома уламками «зернотерок» з ракушняку, уламком полірувальної плити з пісковика та фрагментом мергелю.

Кераміка (74 уламки), за рідкісними винятками (можливо, є культури кулястих амфор?), представлена фрагментами посуду ГЗК, зокрема орнаментованими (рис. 2).

З-поміж інших знахідок — 10 уламків ступок мушлі беззубки та заготовка прикраси з та-

кої, а також кілька кістяних: фрагмент відрізаної кістки (рис. 2, 9), так зв. долото, точніше стамеска (рис. 2, 8), пластина (рис. 2, 10) і виріб з отвором (рис. 2, 7). Останній за формою нагадує долота/стамески, але отвір «над лезом» вказує на іншу його функцію.

За кісткою тварини для об'єкта 7б отримана дата: $Ki-14655\ 3790 \pm 70\ BP$.

Кераміка ГЗК превалує серед знахідок доби енеоліту—бронзи і в культурному шарі на всьому розкопі, найбільше її виявлено в районі вказаних об'єктів. Загалом у культурному шарі знайдено 250 уламків, представлених, головню, неорнаментованими стінками, рідше орнаментованими, а також вінцями, двома денцями від амфор і фрагментом циліндричного кубка (рис. 3).

Кераміка виготовлена традиційно — в тісті помітна домішка подрібненого кременю, рідше — жорстви та піску, а також слюди (піриту) чи за поєднання цих домішок. Фрагменти надто малі, аби реконструювати форму чи орнаментацию (рис. 1—3). Та загалом вони походять

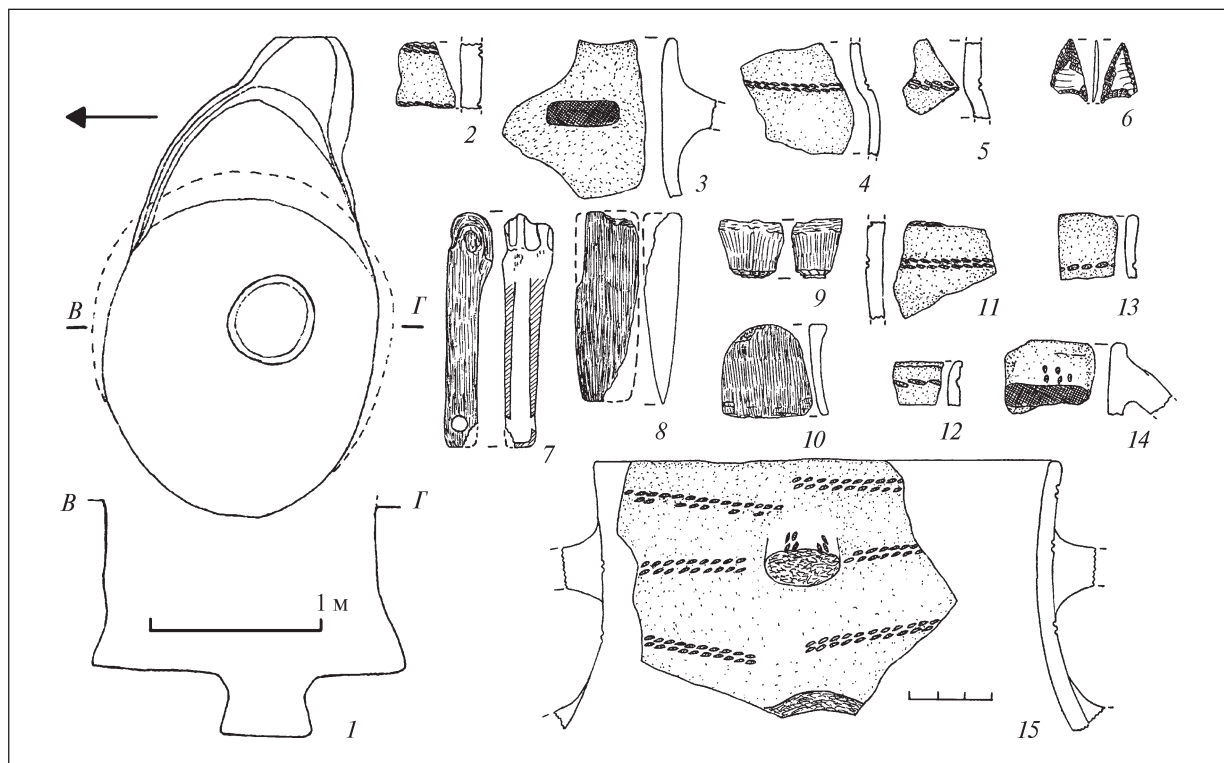

Рис. 2. Рівне-Пляж, об'єкт 76: 1 — план і перетин; 2—15 — знахідки (2—5, 11—15 — кераміка; 6 — кремій; 7—10 кістка)

від трьох провідних зразків посуду ГЗК: амфор, черпаків і циліндричних кубків. В орнаментациї переважають пасма з горизонтальних парних шнурових ліній, зрідка — потрійних, що іноді облямовані знизу прокресленими вертикальними або навскісними лініями, по одному випадку — короткими шнуровими петельками, вертикальними пасмами з парних шнурових ліній та овальними вдавленнями.

За значної кількості крем'яних знахідок у культурному шарі та вказаних об'єктах виразних виробів ГЗК не виявлено. Маємо на увазі великі біфасіальні знаряддя чи їхні уламки на зразок списів, кинджалів, стилетів і серпів.

Аналіз дат. Радіокарбоніві дати для об'єктів 7а та 7б — перші для ГЗК¹. Одразу вкажемо, що експеримент не зовсім чистий. Адже йдеться про відносно закриті комплекси, стосовно яких не слід забувати про здатність всіляких решток «переміщуватися» в культурних нашаруваннях. На те вказує й наявність в об'єктах хай і поодиноких вкраплень артефактів інших культур. Але через абсолютне переважання в

них матеріалів ГЗК можна сподіватися, що й кістки належали до того само часу.

Калібрація дат дає такі результати. Об'єкт 7а (рис. 4): 2290—2020 BC (68,2 %) і 2500—1900 BC (95,4 %), відтак, з вірогідністю 68,2 % його можна датувати **2290—2020 cal BC**; об'єкт 7б (рис. 5): 2350—2130 BC (63,8 %) і 2460—2030 BC (95,4 %), з вказаною вірогідністю **2350—2130 cal BC**.

Показники дат обох об'єктів значною мірою перетинаються. На їхню відносну синхронність вказують і виявлені в них матеріали, в першу чергу кераміка. Водночас дати дали надто широкий діапазон і потребують корекції, єдиним способом якої може бути специфіка виявлених решток.

Що стосується нижньої межі дат, то певним орієнтиром для її уточнення можуть бути матеріали епонімної пам'ятки Городок (уроч. Кургани), визнаної за найдавнішу в ГЗК. Якщо орієнтуватися на неї, то навіть за значної фрагментованості кераміки з Рівного-Пляжу її все ж навряд чи можна віднести до найраніших зразків ГЗК, на що вказують, зокрема, чималі фрагменти амфор з обох об'єктів (рис. 1, 2; 2, 15). Від класичних амфор з поселення Городок (Сवेशніков 1974, рис. 26, 13, 14, 17) вони відрізняються розміщенням ручок нижче краю вінець і оздобленням горизонтальними парними

¹ Дати виконані в межах спільного українсько-російського проекту з дослідження пам'яток доби енеоліту—бронзи, профінансованого академіями наук обох країн. Керівник з української сторони — Ю.Я. Рассамакін, один з учасників — К.П. Бунтян.

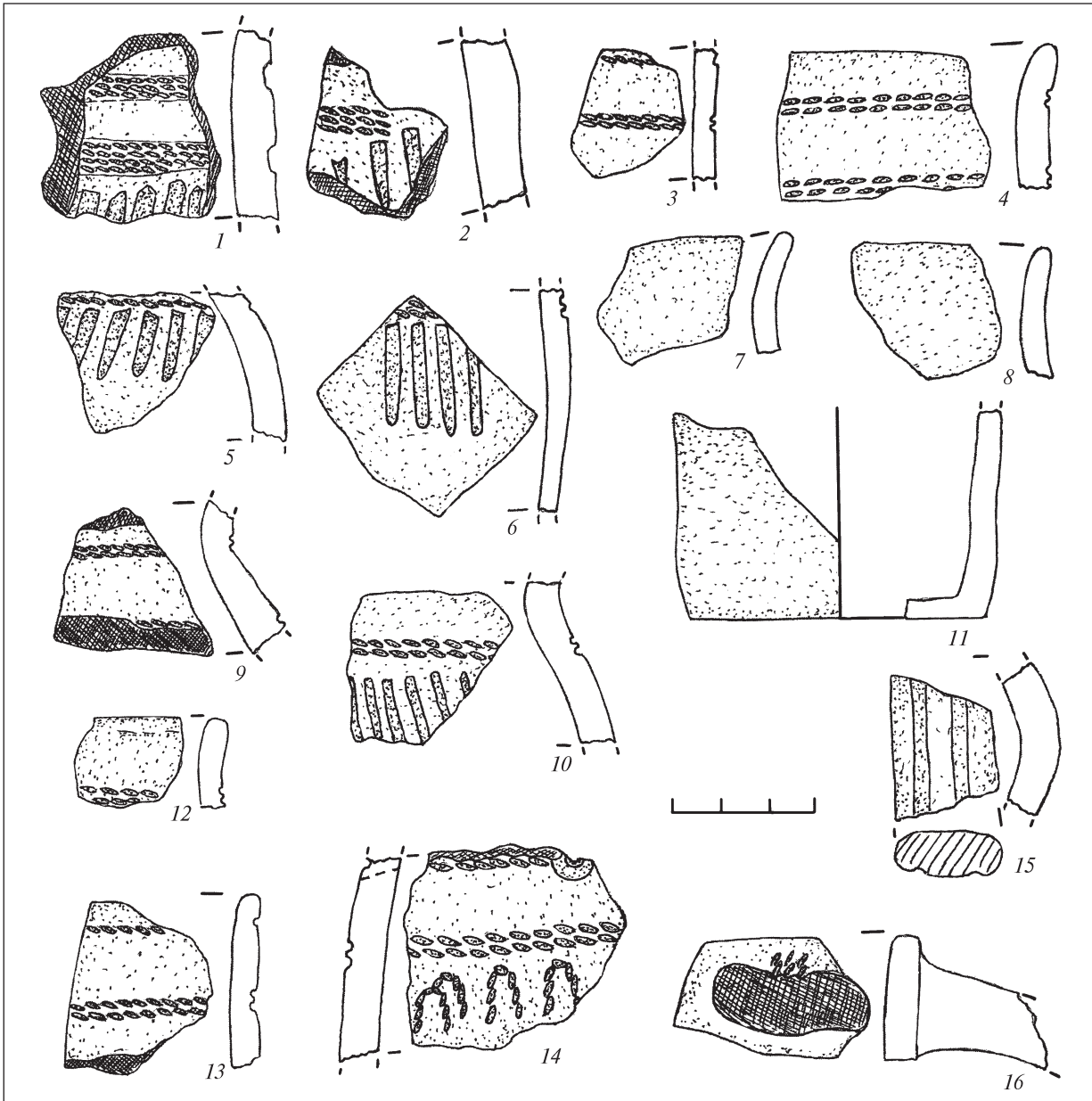

Рис. 3. Рівне-Пляж, кераміка з культурного шару

шнуровими лініями. Звернемо увагу й на такі знахідки як пластинки з мушлі — мабуть, нашивки на одяг чи амуніцію (рис. 1, 11), які асоціюються зі стжижовською культурою та її часом. Подібна до знайденої в об'єкті 7а шпилька з розширеною голівкою (рис. 1, 7) виявлена в житлі 2 на поселенні Зозів I, уроч. Придатки (Сवेशніков 1974, рис. 34, 12), яке видається одним з найпізніших у ГЗК. Додамо, що подібну до об'єкта 7а конструкцію мало житло 3 на поселенні Зозів I (неопубліковане; серед неоприлюднених матеріалів ГЗК є й аналогії об'єкту 76).

Однак наявність указаних дрібних знахідок не варто абсолютизувати, оскільки вони на-

вряд чи можуть маркувати хронологічну позицію пам'ятки. Нині, з розширенням кола джерел, навіть надійніші колись хроноіндикатори втратили таку роль. Корективи в те внесли не тільки радіокарбовні дати, а й кореляція таких знахідок з іншими артефактами, зокрема в похованнях. Це сталося, приміром, з вербалистими прикрасами з видавленим зісподу реберцем так зв. «стжижовського» зразка, появу яких нині пов'язують з ранньою фазою межановицької культури (Kadrow, Machnik 1997, s. 43; Machnik, Bagińska, Koman 2009, s. 118—119, рис. 89, 1—4), хоча насправді має йтися про ГЗК, оскільки для межановицької культури вони якраз і не характерні (Бунятян

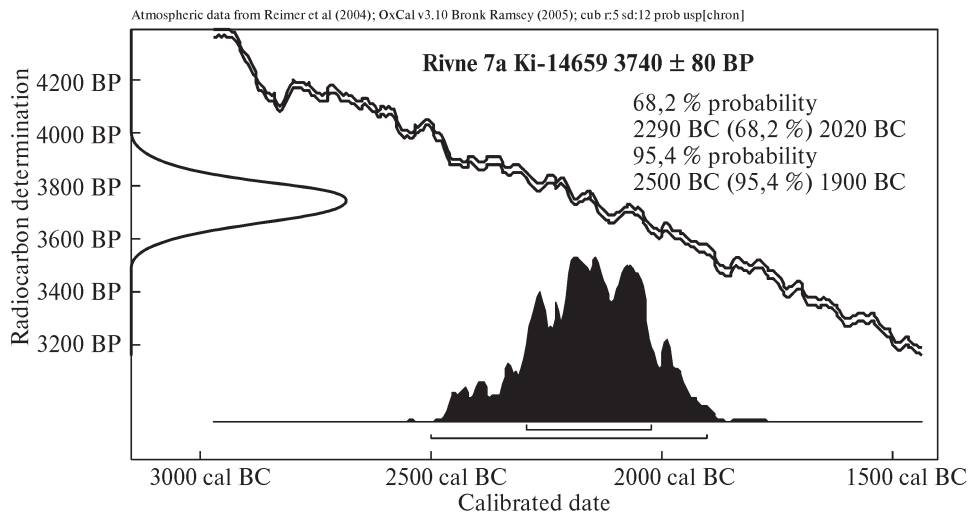

Рис. 4. Рівне-Пляж, об'єкт 7а: калібрація дати ^{14}C

2010, с. 22—23). Змінилася в бік подавлення також хронологічна позиція фаянсового намиста, яке значний час вважали прикметним пам'яткам стжижовської культури та синхронним їй (Machnik, Bagińska, Koman 2009, s. 112—114, рис. 83; 85).

Відтак, з погляду на кераміку, об'єкти 7а та 7б слід оцінювати як пізніші за деякі житла на поселенні Городок. Цілком можливо, що їх можна синхронізувати з ранньою фазою межановицької культури, датованою приблизно 2200—2050 cal BC (Kadrow, Machnik 1997, s. 29). Наголошуючи на цьому, звернемо увагу на таку деталь. Попри відмінність амфор із Рівного-Пляжу від знайдених на поселенні Городок між ними є й те, що певною мірою споріднює їх. Зокрема, на деяких уламках посуду з об'єкта 7а та особливо з культурного шару поселення шнуровий орнамент на шийці (іноді навіть у вигляді горизонтальних пасм із потрійних ліній шнура: рис. 3, 1, 2) облямований знизу (на плічках) рядочком чи групами прокреслених скісних чи вертикальних широких рисок або овальних вдавлень (рис. 1, 6; 3, 1, 2, 5, 6, 10). Таку чи подібну облямівку маємо на амфорах із Городка та інших пунктів, які І.К. Сवेशніков відносив до раннього етапу ГЗК (Сवेशніков 1974, рис. 26, 13, 14, 17; 28, 19, 27), та іншому посуді. Це, приміром, черпак з поховання в Ріпневі, зараховане І.К. Сवेशніковим до почапського типу (там само, рис. 22, 1), а Я. Махніком — до ранньої фази межановицької культури (Kadrow, Machnik 1997, s. 33, рис. 12, B6c). Така деталь оздоблення трапляється й на циліндричних кубках (Сवेशніков 1974, рис. 36, 2; Самолюк 2009, рис. 3, 2). За спостереженнями польських дослідників, таке доповнення в оздобленні во-

линського посуду разом з деякими формами амфор і жбанів становить локальну особливість східного варіанта межановицької культури (Kadrow, Machnik 1997, s. 47), тобто ГЗК. Сюди слід додати також популярні в ГЗК циліндричні кубки (Бунятян 2008, с. 16).

Відповідно, це знову вертає нас до проблеми і датування початку ГЗК (зокрема матеріалів з Городка та подібних їм), і її протяжності в часі, а також певної специфіки на тлі межановицької культури. Тут лише наголосимо, що нині немає підстав розглядати цю культуру як східний короткочасний варіант межановицької (докладніше див.: Бунятян 2013).

Обмежити верхню дату об'єктів з Рівного-Пляжу складно. Можна лише сказати, що їхні показники контрастують з датами поселення стжижовської культури Дубно-Волиця 2. Нагадаємо, що після публікації його матеріалів з об'єктами подібної функції — кременярські майстерні (Самолюк 2007), за кістками тварин отримано дати для двох (Бунятян, Позіховський 2011а, с. 98; Бунятян 2013, с. 40): об'єкт 13 — Ki-13882 3380 ± 80 BP, або в каліброваному вигляді з вірогідністю 68,2 % 1770—1530 cal BC; об'єкт 16 — Ki-13881 3290 ± 70 BP, або 1670—1490 cal BC.

За критичного ставлення до цих дат і відсутність порівняльного матеріалу вони загалом вкладаються в хронологію стжижовської культури. Водночас вони демонструють суттєвий розрив у часі між об'єктами двох пам'яток, що цілком вірогідно з погляду на певні типологічні особливості їхніх знахідок. Приміром, пізню позицію об'єкта 4 в Дубно-Волиці 2 маркує уламок списа, схоже асиметричного, себто пізнього, за Є. Ліберою, зразка (див. схему: Libera

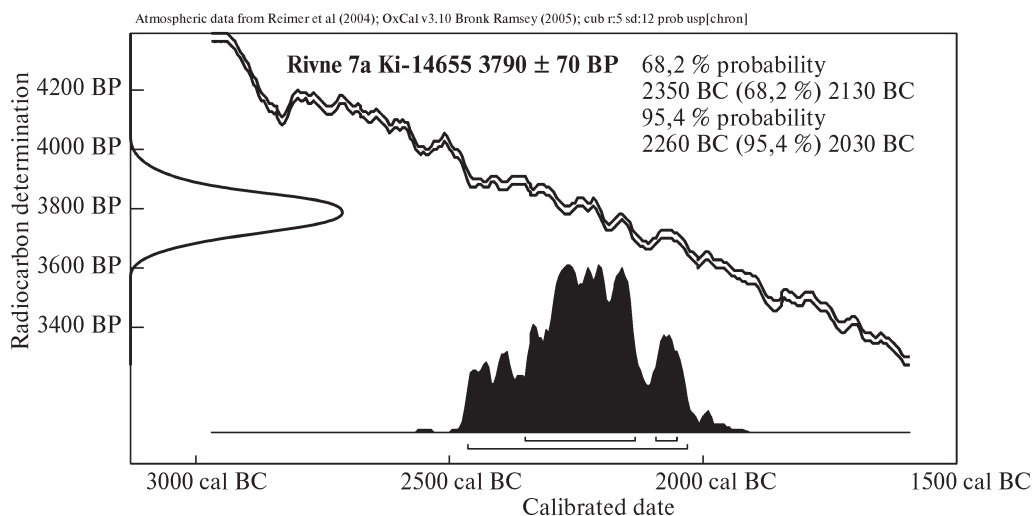

Рис. 5. Рівне-Пляж, об'єкт 7б: калібрація дати ^{14}C

2001, гус. 37), що корелюється з пізнім черпаком і доволі оригінальними за формою амфори ГЗК, ручки в яких розміщені на плічках (Самолук 2007, рис. 5, 5, 9, 14, 17).

У датованих об'єктах 13 і 16 Дубно-Волиці 2 кераміка ГЗК невиразна, хоча, безперечно, «не рання» (Самолук 2007, рис. 8, 4; 10, 6). Вона поєднувалася не тільки з посудом стжижовської, а й бабинської культур (там само, рис. 8, 10, 11; рис. 10, 7, 8, 10), а серп із об'єкта 16 (там само, рис. 11, 3), принаймні за оформленням вершечка, тяжіє, за систематикою Є. Лібери, до пізньої фази межановицької культури.

Розбіжності між керамікою з Рівного-Пляжу та Дубно-Волиці 2 можуть опосередковано вказувати на відносну достовірність їхніх дат. З одного боку, в об'єктах Рівне-Пляж не виявлено кераміки стжижовської культури, що потенційно може вказувати на їх «достжижовський» час, а також бабинської культури. Час активного проникнення носіїв останньої на Західну Волинь нині складно датувати, та все ж воно відбувалося в основному в «стжижовський» час. З іншого боку, в Дубно-Волиці 2 немає кераміки ГЗК, зіставної з тією, яку що І.К. Свешніков, що Я. Махнік відносять до раннього етапу чи

фази незалежно від визначення статусу таких пам'яток — ГЗК чи рання фаза східного варіанта межановицької культури.

Проте, як ми вже наголошували, матеріали з Рівного-Пляжу все ж, певно, пізніші за ті, які І.К. Свешніков відносив до найраніших в системі ГЗК. Такі та інші подібні, а вони потроху накопичуються (див.: Бунятян, Позіховський 2011; 2011a), на нашу думку, слід синхронізувати з протомежановицькою фазою, а подані тут — з ранньою її фазою та щонайбільше з початком класичної. Відтак, не абсолютизуючи ^{14}C дати об'єктів з Рівного-Пляжу та Дубно-Волиці 2, вони, принаймні частково, схоже, все ж відображають певні тенденції розвитку ГЗК, зокрема її кераміки. Наголосимо, лише певні, оскільки загалом комплекс посуду ГЗК набагато строкатіший за представлені на цих пам'ятках зразки. За відсутності стратиграфічних даних збільшення числа датованих об'єктів сприятиме хронологічному впорядкуванню старожитностей ГЗК, які нині не вкладаються ні в систематику І.К. Свешнікова, ні тим паче в концепцію Я. Махніка, який синхронізує волинські пам'ятки, головню, з ранньою фазою межановицької культури.

Бунятян К.П. Городоцько-здвобицька культура: проблемна ситуація // Археологія. — 2008. — № 3. — С. 10—20.

Бунятян К.П. Підкарпатська культура шнурової кераміки // Археологія. — 2010. — № 2. — С. 18—30.

Бунятян К.П. Етнокультурна ситуація на Західній Волині за доби ранньої бронзи // Археологія. — 2013. — № 1. — С. 33—50.

Бунятян К.П., Позіховський О.Л. Нові пам'ятки городоцько-здвобицької культури в Середньому Погоринні // Вісник Нетішинського краєзнавчого музею. — 2011. — 4. — С. 84—94.

Бунятян К.П., Позіховський О.Л. Поселення городоцько-здвобицької культури неподалік Острога // Археологія. — 2011a. — № 3. — С. 82—101.

- Прищепя Б.А., Ткач В.В., Чекурков В.С. Дослідження багатошарового поселення на південній окраїні м. Рівне // АДУ 2006—2007. — К., 2009. — С. 28—31.
- Самолук В.О. Поселення стжижовської культури на р. Іква на Волині // Археологія. — 2007. — № 3. — С. 58—72.
- Самолук В.О. Нові поховальні пам'ятки городоцько-здолбицької культури // Археологія. — 2009. — № 4. — С. 26—37.
- Свешніков І.К. Пам'ятки культур шнурової кераміки в басейні р. Устя // МДАПВ. — 1962. — 4. — С. 44—53.
- Свешніков І.К. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III — на початку II тисячоліття до н. е. — К., 1974.
- Свешніков І.К., Никольченко Ю.М. Довідник з археології України. Ровенська область. — К., 1982.
- Kadrow S., Machnik J. Kultura mierzanowicka. Chronologia, taksonomia i rozwój przestrzenny. — Kraków, 1997 (Prace komisji archeologicznej. — 29).
- Libera J. Krzemienne formy bifacjalne na terenach Polski i zachodniej Ukrainy (od środkowego neolitu do wczesnej epoki żelaza). — Lublin, 2001.
- Machnik J., Bagińska J., Koman W. Neolityczne kurhany na Grzędzie Sokalskiej w świetle badań archeologicznych w latach 1988—2006. — Kraków, 2009.

Надійшла 31.01.2013

К.П. Бунятян, А.Б. Прищепя

К ХРОНОЛОГИИ ГОРОДОКСКО-ЗДОЛБИЦКОЙ КУЛЬТУРЫ

Публикуются первые даты ^{14}C , полученные за костями животных для двух объектов городокско-здолбицкой культуры на памятнике Ровно-Пляж: объект 7а — Ki-14659 3740 ± 80 BP; объект 7б — Ki-14655 3790 ± 70 BP. Калибрация дат позволяет датировать объект 7а 2290—2020 BC (68,2 %) или 2500—1900 BC (95,4 %), объект 7б — 2350—2130 BC (63,8 %) или 2460—2030 BC (95,4 %).

Сузить диапазон дат сложно из-за их единичности. Если ориентироваться на эпонимное поселение Городок (уроч. Курганы) как наиболее ранний памятник городокско-здолбицкой культуры и отличия в керамике между его объектами и из Ровно-Пляжа, то объекты 7а и 7б можно считать более поздними и в целом (с вероятностью 68,2 %) синхронизировать с ранним этапом межзаноуцької культури.

Отметим, что даты указанных объектов демонстрируют существенный разрыв с показателями, полученными для двух объектов поселения Дубно-Волиця 2, в которых при преобладании находок стжижовской культуры выявлены также изделия городокско-здолбицкой и бабинской культур. Видимо, это поселение отражает заключительный этап развития обеих культур на Западной Волини, что в какой-то мере отражают и особенности материалов городокско-здолбицкой культуры на нем. Но для более убедительных выводов необходим более солидный пакет дат ^{14}C .

К.Р. Bunyatyan, A.B. Pryshchepa

TO THE CHRONOLOGY OF HORODOTSKO-ZDOVBYTSKA CULTURE

Published are the first C_{14} dates obtained from the animal bones for two Horodotsko-Zdovbytska culture objects at Rivne-Pliazh site: object 7a Ki-14659 3740 ± 80 BP; object 7b — Ki-14655 3790 ± 70 BP. Calibration allows dating object 7a 2290—2020 BC (68,2 %) or 2500—1900 BC (95,4 %), while object 7b — 2350—2130 BC (63,8 %) or 2460—2030 BC (95,4 %).

It is difficult to narrow the dates range because of their identity. If oriented onto the eponymous settlement Horodok (Kurhany tract) as the earliest Horodotsko-Zdovbytska culture site and towards the differences between its ceramics and objects from Rivne-Pliazh, the objects 7a and 7b can be considered to be late and in a whole (with 68,2 % probability) be synchronized with the early stage of Mezhanovytska culture.

It should be noted, that the mentioned objects' dates demonstrate a significant gap with the indexes obtained for two objects from Dubno-Volytsia 2 settlement, where though Stzhyzhovska culture finds prevail, also products of Horodotsko-Zdovbytska and Babynska culture found. Apparently, this settlement reflects the final stage of both cultures development in Western Volym, which is also reflected to a certain extent by the Horodotsko-Zdovbytska culture materials there. However, more convincing conclusions require more considerable packet of C_{14} dates.